

ՍԻՈՆ, ՎԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՎԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1937 — ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻԻ 6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆՃԱՐԿԻ ՓՈԽԹԿՈՏՈՒԹԻՒՆ

Անթիլիասի կիլիկեան կաթողիկոսարանի գետինին՝ պատուական բարերարի մը շնորհիւ՝ ազգապատկան դառնալը բնական է որ պիտի ծնունդ տար անկեղծ ուրախութեան, և զո՞հ ենք անշուշտ որ ընդհանուր է այդ կերպով տեղի ունեցած արտայայտութիւնը:

Համամիտ չենք կրնար ըլլալ սակայն այդ առթիւ հրապարակ նետուած այն տեսութեան թէ ուրեմն ալ ժամանակն է որ խորհուի կարելիութեան մը վրայ՝ ձևացնելու համար հայ եկեղեցական վարչութեան թեմական պարագրուութիւն մը, կազմուած՝ իսլամ կամ մասնաւորաբար արաբ երկիրներու մէջ ապրող հայ զաւութներու միութեամբ, որուն նուիրապետական կեդրոնն ըլլայ Անթիլիաս:

Եթէ այս կարծիքին դիտումն է ընդարձակել և այդ կերպով զօրացնել Լիբանանի և Սիրիոյ կիլիկեան այդ նորակազմ թեմը, մենք կը խորհինք թէ հակառակ արդիւնք մը միայն ձեռք պիտի բերուի այդ կերպով: Իսկ եթէ կը մտածուի թէ Էջմիածին կարող չէ այլ ևս ներկայ գրութեան մէջ իր հոգևոր իշխանութիւնը լրիւ գործադրել ամէն կողմ, և հետեւաբար պէտք է չափով մը գէթ թեթևցնել իր վրայ ծանրացող բեռը՝ ի նպաստ կիլիկեան Աթոռին, այս վերլիւնին տալով Մայր Աթոռոյ փոխանորդութեան տիրոջ մը նոյն իսկ, ինչպէս էր դեռ երէկ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան պարագան, մենք կը նկատենք դարձեալ թէ ոչ միայն անարդար պիտի լինէր այդպիսի արարք մը, այլ նաև փաստակար:

Խօսելով առաջին կէտին վրայ նախ, պիտի ուզէինք ըսել թէ այդ չէ երբեք կիլիկեան կաթողիկոսական կեդրոնին ու թեմին բարգաւաճման բանաւոր և զործնական կերպը կամ միջոցը: Վարչական Մարմինները կամ գրութիւնները, առնո՞նք մասնաւորապէս որ կրօնաբարոյական բնոյթ ունին, ընդարձակուելով չեն զօրանար բնաւ. բայց զօրանալէ վերջ կրնան ընդարձակուել, եթէ սակայն իրենց նկարագիրը կամ զոյապատճառը իրենց հարկադրեն զայդ: Անթիլիաս ներքնապէս զօրանալով պէտք ունի այժմ և ո՛չ թէ ընդարձակուելու: Իր ներկան դեռ վատոյժ

վիճակին մէջ, ընդարձակումը ճապարղում միայն պիտի նշանակէր իրեն համար, այսինքն լայնօրէն չլատում ոյժերու:

Հոգևոյժ Բարզէն վեհի և Գահէ Արքեպսկի օրով իսկ, այսինքն երբ դեռ այդ կրօնաւատանին մէջ կ'ապրէին և կը գործէին անհամեմատ աստիճանով բարձր կարողութիւն ներկայացնող երկու հոգևորականներ, այդ տեսակ իլժ կամ մտաւծում գետին չգտաւ երբեք այդ հողին վրայ: 1932ին, Եգիպտոսէն Անթիլիաս վերադարձին, երուսաղէմ այցելած ատեն, երբ մտերմօրէն հարցուցինք ողբացեալ վեհին թէ ինք տեղեկութիւն ունէ՞ր արդեօք *Bourse Egyptienne*ին մէջ իրենց Աթոռը «Մերձաւոր Արևելքի Հայոց Կաթողիկոսութիւն» որակուած ըլլալէն, ինք բացորոշապէս հաւաստեց ո՛չ միայն անտեղեակ այլ նաև բողոքովին անհամամիտ ըլլալը այդպիսի բանի մը: Լոկ խօսք չէր որ կ'ընէր: Նոյնը գործնապէս ալ ցոյց տուաւ. երբ Ամերիկայէն և այլուստ բարեկամներ խնդրեր էին որ Աստուածաշուշնի Թարգմանութեան տն. դարեան յրեկեանին զլուխ անցնի, պատասխաներ էր թէ «Մայր Աթոռոյ պատկանեալ գործ է այդ»: Մեզի տնծաւնօթ չեն արդարև թունդ կիլիկեցիի ոգւով մշակած իր պատմաքննական հայեացքները Կիլիկեան Աթոռին անցեալին և նոյն իսկ ապագային մասին. բայց շատ աւելի քաջ ճանչցած ենք նկարագրի այն պարկեշտութիւնը, որով, ինչպէս բուն Աթոռակալը, Սահակ վեհ, նոյնպէս և ինք ողբացեալ Աթոռակիցը վերաբերուեցան միշտ Մայր-Աթոռոյ հանդէպ, ոչ մէկ ատեն խորհելով որ և է ոտնձգութեան մասին՝ Լ'նդհանրական Հայրապետութեան շրջանակէն ներս, այս կամ այն կերպով կամ տիտղոսով:

Եւ այս՝ ոչ միայն որովհետև օրինական հաւատարմութեան կամ նուիրապետական ուղղամտութեան մարդը կ'ուզէր ըլլալ ինք, այլ մանաւանդ որովհետև և կը խորհէր թէ ոյժերու անխմաստ և անսպառ վատնում պիտի լինէր Աթոռին համար՝ իր այդ նորարոյս վիճակին մէջ շուրջանակի տարածուիլը. որմէ ներքնապէս փնաս միայն պիտի պատճառուէր, առանց արտաքինապէս որ և է օգուտ յառաջ գալու: Այս էր, բացարձակապէս, կարծիքը Գահէ Արքեպիսկոպոսին ևս, որ նոյն իսկ կը խորհէր էլ միաժնի գերակշռութեան աւելի ոյժ տալ ինչ ինչ տեսակէտներով, առանց թէև Կիլիկեան Աթոռին նշանակութիւնը բոլորովին նսեմացնելու:

Արդ, ինչպէս անարկեցիքնք վերև, Անթիլիասի, որուն ներկայ վիճակը որ և է ատենէ աւելի այժմ իսկապէս պէտք ունի ներքին ուժեղացումի, պէտք է խնայել որ և է նոր և աւելի ծանրութիւն: Գիտփնի մը տիրանալը, անոր համար թէև առաւելութիւն և օրհնութիւն է անշուշտ, բայց չէ ամենայն ինչ, մանաւանդ թէ սկզբնաւորութիւն է նոր կարիքներու: Կարելի է ըսել թէ մերկ հող մըն է ան. զի եղած շէնքերը անցողական պէտքերու համար կանգնուած հասարակ շինուածքներ են տաղաւարի ձևով յարգարուած, որոնք երկար չեն կրնար տոկալ ծովկզրի այդ տօթին և թացութեան մէջ: Հարկ է հետզհետէ կառուցանել հոն դպրոց, միաբանութեան բնակարան, աշակերտաց ննջարան, տպարան, մատենադարան, հաւաքման կամ հանդէմներու սրահ, և յետոյ, եթէ ոչ ամենէն առաջ, Մայր Տաճար կաթողիկոսական Աթոռի. բայց ես թոյլ պիտի տայի ինձ ըսել, նիւթական այդ բոլոր շինութեանէն առաջ՝ կազմաւորել և զօրացնել անոր մէջ հոգևորական և մտաւորական կեանքը, այն ուղղութեամբ և

ողուով՝ զոր հոն սկսած և ըստ բաւականին յառաջացուցած էին Բարգէն ու Շահէ:

Այս է ահա էականը. ատոր պէտք է ուղղուին աչքերն ու հողինները. պատուական Գայրզնեան ամօլին պէտք է հետեւին ուրիշներ: Առանց անհատական պատկառելի բարեբարութեանց՝ կարելի չէ այդ հաստատութիւնը ճշին և բարգաւաճ, այսինքն հիւթապէս և իմացապէս կենդանի և առողջ վիճակի մէջ դնել: Բնագործականը կը նշանակէ տալ. իսկ կարենալ տալու համար պէտք է ունենալ նախ: Անթիլիսը սիրողները պէտք է անոր նկատմամբ իրենց համակրութիւնները այդ ուղղութեան վրայ դնեն, և ցանկան որ իր թերես անձուկ բայց կարևոր շրջանակին մէջ անիկա արդիւնաւորութիւն իրօք և իրաւամբ:

Այս մասին ունինք դեռ ըսելիքներ. բայց առայժմ նայինք մետալին միւս երեսը:

Բայց մենք չկրցինք հասկնալ նախ թէ ուսկի՞ց յանկարծ ծագեցաւ էջմիածինը այս ինդույն խառնելու իղձը: Եթէ փոխանակ լոկ գետինի գնման, կաթուղիկոսարանի, տաճարի և միաբնարանի հայն շինութիւն իսկ կատարուած լինէր այսօր հոն, պէտք պիտի լինէ՞ր արդեօք ընդհանրական հայրապետութեան թեմական քարտէսին վրայ զեղչուփներ կամ իրաւաւորութեանց մէջ փոփոխութիւններ կատարելու: Ի՞նչ կամ ի՞նչ կարգի էին արեւտեան հայութեան հետ պատերազմէն առաջ Մայր Աթոռոյ ունեցած յարաբերութիւնները կամ անոնց հանգէպ իր պարտականութիւնները՝ զորս այսօր իբր թէ չկարենայ զործադրել ան պատշաճօրէն:

Մեր ըմբռնումով, այդ յարաբերութիւնները կամ պարտականութիւնները զլիւսաւորաբար սա կերպերուն կը վերածուին. կրօնական, նուիրապետական, եկեղեցա-իրաւաբանական: Ըստ այսմ.

Ա. Բնդհանրական Հայրապետը, իբրի գերազոյն ուղղիչը, ուսուցողը և աւանդապահը Հայաստանեայց հաւատքին, կը հսկէ ժողովական օրէնքներով և կանոններով, հայրապետական հրահանգներով և տնօրինութիւններով և հաստատուն աւանդութիւններով ճշտաբանուած և ճանշցուած հայ դաւանութեան անթերի գործադրութեանը վրայ, այդ մասին հարկաւոր եղած բացատրութիւնները տալու կամ այդ առթիւ զոյցած վէճերը վճռելու. հեղինակութեամբ, ի հարկին եկեղեցական ժողովոյ զուամրումով:

Բ. Իբրեւ զուրի Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական կազմին, կ'օրհնէ սուրբ միւռոնը, որով կը կատարուին հոգևոր շնորհաբաշխութիւնները, կը ձեռնադրէ եկեղեցւոյ բարձրագոյն աստիճանաւորները, այսինքն եպիսկոպոսները, անոնց ի հարկին տալով նաև պատիւ և տիտղոս արքութեան, և, ըստ արժանեաց, կը կատարէ տուչութիւն վարձուց և պատուոյ նշաններու:

Գ. Իբրեւ վերին դատաւոր եկեղեցական ատեանի, կ'ընդունի և նկատի կ'առնէ կրօնական և եկեղեցական, և այդ երկուքին վերաբերող վարչական հարցերը, որոնք իրեն կը մատուցուին կամ որոնց ինքը պէտք կը տեսնէ միջամտելու. եւ, ի հարկին խորհրդակից ժողովներու հետ միասին քննելով, վճիռ կ'արձակէ անոնց մասին, և կը կատարէ պատժական ամէն տնօրինութիւն կապիւլ և արձակելու:

Ի վերջոյ, գերագոյն պետի և բարձրագոյն վերահսկողութեան իշխանու-

թիւնը հանգամանօրէն և գիտակցութեամբ գործադրելու համար պարբերաբար կը զրկէ յանուն իր հոգևոր տեսուչներ, պատուիրակներ և նուիրակներ, այցելելու, գործոց և պարագայից տեղեկանալու, և ոգևորելու և մխիթարելու համար:

Այս է, յիշմանունը, Ամենայն Հայոց Հայրապետի դերը վերաբերմամբ իր հոգևոր հօտին, մասնաւորաբար այն վիճակներուն, որոնք արտաքոյ են Ռուսաստանեայց մարզէն, որուն թեմական վիճակներու ազգային ժողովրդական կամ եկեղեցա-հասարակական գործոց մասին աւելի սերտ իրաւասութիւններ ունէր ազգին Վեճը, իբրև պատրիարքը Ռուսահայոց: Այդպիսի մասնաւոր իրաւասութիւններ ունի էլ միածին զեռ Ամերիկայի կամ Եւրոպայի այն հայ գաղութներուն հանդէպ ևս, որոնց համար վաղուց, Խրիմեանի օրով կամ յետոյ մասնաւոր կանոնադրութիւններով իրաւակարգեր էին սահմանուած:

Տեղն է հիմակ հարցընել թէ էլ միածին ցարդ ե՞րբ թերացաւ մատնանշուած այդ պարտականութեանց մէջ՝ հանդէպ իր արեւմտահայ վիճակներուն և մասնաւորաբար անոնց որոնց առիթով է որ կը դրուի հարցը: Ոչ ոք պիտի կարենայ հաստատական պատասխան տալ այս հարցումին. զի ակներև են և բացատրութեան անկարօտ՝ էլ միածին գործն ու ընթացքը այս մասին:

Եթէ միտքերը դէպի այդ կողմ տանուին է օրինակը Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան, որ՝ Մայր Աթոռոյ փոխանորդութեան տիտղոսին տակ՝ վերսկսողութիւնը կ'ընէր արեւմտահայ զրեթէ բոլոր թեմական շրջանակներուն, (սմ. պետական օրինաց մաս կազմող կանոնադրութեամբ մը, որ Ազգ. Սահմանադրութիւնն էր, հարկ է ընդունել թէ անոր պարագան բոլորովին տարբեր է նկատի առնել ուղուած պարագայէն: Պոլիս կրցաւ ընել այդ բանը, նախ՝ վանդի Օսմ. կառավարութիւնը ինքն իսկ կը փափաքէր զայդ, խորհելով որ այդ կերպով Թուրքահայ վիճակները պիտի դադրէին ուղղակի կախում ունենալէ էլ միածինէն, և մեծ չափով առաջը պիտի առնուած ըլլար ցարական քաղաքականութեան իր սահմաններէն ներս ընդմտումներուն. և յետոյ՝ որովհետեւ Թրքահայ այդ վիճակները, որոնք Պատրիարքարանի վերատեսչութեան ներքև համակերպոն շրջանակի մը մէջ կ'ամփոփուէին այդ Սահմանադրութեամբ, ամէնքն ալ միննոյն կառավարութեան կը պատկանէին, ենթակայ լինելով միննոյն օրէնքի: Այս պատճառաւ, Պատրիարքարանի կամ Սահմանադրութեան իրաւասութիւնը կը հեղինակաւորէր անոնց վրայ պետական զօրութեամբ նոյն իսկ:

Հիմակ որ ակնարկուած այդ վիճակներէն իւրաքանչիւրը (Լիբանան, Սիւրիա, Պաղեստին, Եգիպտոս, Կիպրոս, Իրաք) ուրոյն պետութեան մը կը պատկանի, հիմակ որ այդ պետութիւնները սկսած կամ սկսելու վրայ են փոքրամասնութեանց համար մշակել կանոնադրութիւններ՝ որոնց համանմանութիւնը ոչ ոք կրնայ երաշխաւորել, եթէ այդ վիճակները հայ ժողովրդական-եկեղեցական վարչութեան տեսակէտով ստորադասուին Անթիլիասի, ո՞ր պետութեան օրէնքը պիտի հեղինակաւորէ այս վերջինին, այսինքն անոր կեդրոնին մէջ կազմուելիք գերագոյն ժողովի մը ազդեցութիւնը իրեն ենթարկեալ այլազան վիճակներու ժողովներուն վրայ: Այդ վիճակներուն միջև ներքին և անայլալ համաձայնութեան մը յոյսը կրնա՞յ այսօր փարատել այդ մասին որ և է մտավախութիւն, երբ նախապատերազմեան տարիներուն, այսինքն ազգային կեանքի

աւելի հանդարտ օրերուն, միևնոյն վիճակի մը մէջ եղած զանազան քաղաքներու հայ համայնքներ չէին հանդուրժեր երբեք իրենց շրջանակի կեդրոնին ենթարկուելու, միևնոյն Առաջնորդի գաւազանին տակ ուրոյն առաջնորդութիւններ կազմուելու հարկ ստեղծելով քանիցս: Բայց մանաւանդ, այժմ անշատ և անկախ այդ նոր պետութիւններէն ո՞րը պիտի արտօնէ որ իր դրօշին ներքեւ ապրող հայ համայնք մը ներքին վարչութեան այս կամ այն ձևով մը կախում ունենայ ուրիշ պետութեան մը մէջ ցուցուած կեդրոնէ մը:

Կարծուածէն շատ աւելի բարդ է հարցը. և, կը կարծենք որ, եթէ լըջօրէն նկատի առնուի ան իր խորքին և բոլոր կողմերու վրայ, աւելի բանաւոր պիտի համարուի չղբաղուիլ այժմ անով: Լուսազոյն և ամենէն գործնական կերպն այն է որ ամէն հայ համայնք ջանայ սիրաշահիլ իր բնակած երկրին պետութեան բարեհաստութիւնը՝ իր կրօնական, կրթական, բարեօրական և ցեղական մշակութային ինքնութիւնը ապահովող պայմաններու մասին, զուտ հոգեւոր և կրօնական տեսակէտով մնալով միշտ ԼՂմիածնի ստորադասեալ:

ԼՂմիածին որ և է ատենէ աւելի պէտք ունի Սփիւռքի բովանդակ Հայութեան հաւատարմութեան. ու մենք ամէնքս ամէն ժամանակէ զերիվերոյ աստիճանով հարկադրուած պէտք է զգանք ինքզինքնիս կատարելու անոր հանդէպ մեր պարտականութիւնը:

Հոգեւոր վերադիտողութեան գործը, որ պաշտօնն է Մայր-Աթոռոյ, իր Պատուական Գահակալը ան աւելի կատարէ որքան խոհական՝ նոյնքան քաջարութուն կերպով: Պէտք չէ շարժել պատուաւորչի նուիրական գահը, ո՞ր և է չափով, ո՞ր և է կերպով: Ընդհանրական Մայր-Աթոռը չի դժգոհիր երբ Կլիկեան մասնաւոր կաթողիկոսութեան Աթոռին հանդէպ ամէնքս ցոյց տանք ջերմ համակրանք, և քաջալերական անվերապահ վերաբերմունք անոր զարգացման և զօրացումին համար. բայց ազգին իսկ հանդէպ արդարամիտ մնալու կարիքը կ'ազդարարէ մեզի թէ պէտք չէ զայն մոռնալ՝ զայս յիշելու համար: Սա՝ պատմական հարկադրանքներու ծնունդ՝ կը պահէ դեռ անտարակոյս իր զոյութեան պատճառը, իսկ ան՝ մեր ազգային և կրօնական իտէպին հետ կապուած անհամեմատ սրբութիւն՝ ամէնքս կը հրաւիրէ իրեն նկատմամբ աննահանջ պատասճանաչութեան:

«Չայս արժան է առնել և զայն չթողուլ»։ Եւ պէտք է լինի, այս հարցին մէջ մանաւանդ, մեր ուղեգիծը: Տարբեր ընթացք, ըստ մեզ, անհարկի փութկոտութիւն է միայն:

★ ★ ★

